

Csepli György

S-R

Gondolatok dalszövegekről

Nem pszichológusok számára címmagyarázat: S = stimulus, azaz a viselkedés ingeroldala, mely kiváltja R-t, a viselkedés reakcióoldalát. Emberre, állatra - kiváltképpen patkányra - egyaránt jól alkalmazható kísérleti paradigma. A századelő Amerikában honos viselkedés-lélektanának (behaviorizmus), valamint a Szovjetunióban kicsit később vezető szerepre jutott feltételes reflexek tanának (pavlovizmus) vetette meg az alapját. Ami S és R között van, az a *fekete doboz*, melyet múlt európai idők homályos filozófusai „léleknek” neveztek. Kikutathatatlan, természetfölötti elvonatkoztatás. Bizonyosan csak azt tudhatjuk, hogy milyen inger éri a szervezetet, és az miképpen reagál. A közvetítő folyamatokat csak sejthetjük.

Magyarország, nyolcvanas évek eleje. A „földalatti”, a túrás és a tiltás megszgyén bujdosó popzenekarok népszerű dalaiból vett szövegeket (n=350) néztük át. A vizsgálat nem nevezhető tartalomelemzésnek, csupán néhány gondolatot fogalmazunk meg benyomásaink alapján. A bevezetőben emlegetett behaviorista pszichológia társadalmiasult ádentjét láthatjuk e szövegekben? Rosszul szellőztetett termekben, masszává lényegült tizenéves közönség előtt hangzanak el korántsem ádentni áhítatban. De melyek a távolabbi, a termen kívüli ingerfeltételek?

A szövegek világos támpontokat adnak. Fiziológiailag kielégítő, pszichológiailag elszegényített környezetről beszélnek, mely mindent és semmit sem ad a felnövekvő emberi lénynek. E dalszövegek táptalaja a betonpanelekből tapasztott lakótelepi barakkváros, ahol hatalmas emberbolyok élik ésszerűen megtervezett, eseménytelenített életüket. Uniformizált lakásokban uniformizált emberek. Azonos korosztályok-, melyek tagjai együtt serdülnek, együtt kopnak, attól függően, hogy gyermekként vagy szülőként kerültek a lakótelepre. A fiziologiái összkomforthoz pszichologiái komforthiány társul. E helyzet lenyomatai a szövegek.

A lakótelep körül nyújtózó város, a várost hordozó társadalom neonreklámok, félórakon átrobogó pirosszámú expressz autóbuszok, a tévé képernyőjén feltünező betanított kommunikátor-munkások üzenetén jut el a szövegek szerzőihez. Van, aki jellemző módon „depressziós kísérleti állatként” határozza meg önmagát. Hatásosan csak akkor teheti, ha közönségében számosan akadnak, akik hasonló módon gondolkoznak önmagukról. Az azonosulás negatív. Nem kell a lakótelep, nem kell az azt keretező élet. Még az sem kell, aki

társ lehetne a társtalanságban. Nem kell a másik, a többi elveszett. Atomizált társadalom-lélektani állapotokról szólnak a szövegek.

Mindebből még nem feltétlenül támad életérzés, nem alakul forma, hatékonyan közölhető információ. A szűken vett közvetlen feltételek háttérében azonban ott sejlik egy sajátos felnövekvési modell, mely az iskola, a család, a tömegkommunikáció és a kortárs csoport negatív indíttatásain, taszító közegein túl furcsa pátoszt visz e depressziós életekbe. E pátosz alapja az egyetemesre táguló hiányérzet, melyből mint vulkánból a láva, az értékek hiánya miatt érzett fájdalom csap elő. Emiatt nem söpörhetők le egyszerűen ezek a dalszövegek az asztról mondván, hogy esztétikailag silányak, deviánsok és abnormálisok torz vallomásai, csupán rendőrök, elmeorvosok számára hasznosítható anyagok. Olyan társadalmi környezetről tanúskodnak e szövegek, amely a szerzőkben és a fogyasztókban egyaránt nagyra növesztette az érzékenységet a társadalmunk negatív modernizációjával együttjáró tünetek iránt.

E fiatalok nem akarnak beilleszkedni az individualizmus, a képmutatás, a szavak és a tettek ellentmondását töménnyé tevő gyakorlat rendjébe. Finnyások, ám önerejükben a negativitásra csak negatívizmussal képesek reagálni. Ellenállhatatlan gúny árad a következő négy sorból, mely minden hangulatjelentésnél hívebben mutatja, hogy az értékhiányosnak, értékrombolónak megtapasztalt társadalmi környezetre nem tud a személy másként, mint elutasítással, elfordulással reagálni:

*Korruprt vagyok és hazudós
Magyar anya szült engemet
Megkeresem a kenyeremet
Jó fej, jó fej, jó fej vagyok!*

Az ingerszegény tárgyi környezeten, az értékhiányos, etikátlannak észlelt társadalmi háttéren túl mi lehet az a „fekete dobozban” lakozó ok, mely e szövegeket léletténnyé, életelemmé teszi sok ezer egyáltalán nem ínséges, nem nyomorúságos körülmények között felnövvő fiatal számára?

Társadalmunkban immár több mint három évtizede olyan nemzedékek növekednek, melyek tagjai közül egyre kevesebbnek adatott meg a szenvedés élménye. Ez alatt azt az egyébként távolról sem kellemes élményt értjük, amikor az embert meghurcolják, üldözik, felmagasztalják, majd megalázzák, de közben végig érzi, hogy valamiképpen felelős. Nemcsak teszik vele, amit tesznek, hanem annak okai valamiképpen benne, cselekvéseiben vagy azok hiányában keresendők.

E történelmi léptékű szenvedéshiány a magyar társadalom e századi történelmének legnagyobb pozitívuma. Sok fölös feszültségnek elejét lehetne venni, ha kialakulásának történetéről, fennmaradásának esélyeiről több szó esne a társadalmi kommunikáció nyilvános és privát fórumain. Azonban a fiatal felnőtt nemzedékek sem tudnak róla sokat, s még kevesebbet fiaik, lányaik. Ők azt látják, hogy a felnőttek világában amije van valakinek, azt ha csellel, fufanggal, becsapással, igazságtalanságot okozva is, maga szerezte. Mivel munkája bérére építve illúzió a lét megalapozása, a felnőtt a társadalom dzsungelébe

kénytelen vetni magát, hogy autót, telket, nyaralást, az áhított középosztályi lét néhány kellékét eszközből céllá alakítva maga köré felsorakoztassa.

E gyötrő, újfajta szenvedésekkel és megpróbáltatásokkal teli folyamat szükségszerű mellékterméke a gyermek, akinek felnövekvésére nem jut figyelem. Ki kell cserélni a jégszekrényt, be kell fizetni az OTP-kölcsön törlesztését, el kell járni a főnök névnapi multságára stb. A serdült gyermek persze *megkap* mindent, de adnia nem kell. Amit kap, az fiziológiai léte szempontjából kielégíti, de a fekete dobozba szeretet, empátias kommunikáció, türelem és bizalom már nem jut. Nincs honnan, hiszen életünkben kikoptak ezek a minőségek.

A történelmi dimenzió ismeretének a hiánya, a „tanult gyámoltalanság”, az autonómiahiány törvényszerűen fordítja a fiatal figyelmét az etika tüneményes tökélye felé, amelyről persze csak sejti, hogy létezhet. Kritikára elég, de cselekvésre elégtelen. A fiatalok megtanultak kapni, de nem tanultak meg adni. A dolgok csinálásának, a tervek magvalósulásának élménye hiányzik életükből.

Reakcióikat ebből az elszenvedettségéből érthetjük meg. Hívatlanoknak, választatlanoknak tartják önmagukat. Tárgyként viselkednek, miként szüleik is tárgyként sorolták be őket a padlószőnyeg, a színes tévé, a lambériás előszobafal és egyéb kívánatos tárgyak közé. Ezért érzik önmagukat helyettesíthetőnek, ezért vélik értelmetlennek életüket.

A felnövekvésükre fordított figyelem hiánya következtében elfojtásaik sem alakultak ki. Agresszió és szexualitás, mely a freudi eszmerendszer szerint elfojtott állapotban másodlagos áttételeken keresztül a társadalmi részvétel motorja lehetne, bennük elsődlegesen létezik. Nem találkoztak a tízparancsolattal. Tabuik nem a magánéletből, hanem a politikából származnak. Ezért ha indulataik, rombolásra sarkalló beállítódásaik vannak, azok elsősorban politikai töltésűek. Nekik ugyanis a családban nem azt tanították meg, hogy mi a bűn és mi az erény, csak arra hívták föl a figyelmüket, hogy mit szabad és mit nem szabad az iskolában, nyilvános helyzetben mondani. Hermeneutikai készségük amennyire fejletlen, ha személyre, pszichológiai tünetekre irányul, annyira fejlett, ha az MTI híreire, homályos kifejezésekkel teletűzdelt sajtóközleményekre alkalmazzák.

Anyatej helyett iskolatejen nőttek fel. Lényegénél fogva politikai szocializáció az övék, s ezért kell komolyan venni a szövegeket, melyeket értenek és írnak. Nem személyi, társadalmi tünetek jelentkeznek bennük.

A megtapasztalt értékhiányra adott reakció, a politikai elfojtás, e tárgyiasult élet és az egyénietlenített lélek együttesen csonkult érintkezési mintát, ritualizált, kiürült, elmeszesedett kapcsolatrendszer eredményez. Innen a gyakran visszatérő báb-asszociációk sora. Bábubál, szexbalett. marionettszínpad, fagyott emberek - mind a merevség, csupán fizikailag kapcsolódó embermolekulák képei, melyeket a neon hideg fénye jár át. Pozitív érzelmek nincsenek itt, az ironia, a metsző gúny, a kiábrándult cinikus hangnem kötelező. Mint Arany János jégverte szőlősgazdája, ők is még tovább pusztítják a maradék értékeket, felégetve maguk mögött a hidat, melyre szeretet, hűség, szépség, értelmes élet lenne írva. Nincs akaratuk, nincs jövőjük. Miért nincs?

A szociológiában anómiának nevezik azt a társadalmi helyzetet, amikor a társadalom által jóváhagyott és kívánatosnak feltüntetett célokat a társadalom tagjai csak úgy tudják realizálni, ha egyidejűleg olyan eszközökhöz kénytelenek fordulni, melyeket ugyanazon

társadalom elítél, negatívan minősít. Merton zseniálisan elemzi végig a helyzetből adódó összes lehetséges viselkedési stratégiát, ezek közül most csak azt az egyet emeljük ki, amely e szövegek közönségére illik. *Visszahúzódnak* nevezi azt az állapotot, „amikor az egyén lényegében elveti mind az egykor nagyra becsült kulturális célokat, mind pedig az e célok elérését szolgáló intézményes gyakorlatot”. Ez az állapot akkor következik be, amikor az egyének úgy érzik, hogy stagnál a társadalom, beleegyezésük nélkül intézkednek a fejük fölött (akár a legnagyobb jó szándék jegyében), elvesztik hitüket, hogy valaha is áttekinthetővé válik az őket övező társadalmi viszonylatrendszer.

Az S-R líra mintha tankönyvi célokból íródott volna a visszahúzódnak tünetegyüttesének szemléltetésén. Apátia, közömbösség, cinizmus, erkölcsi kifáradás, érzelemszegénység mind megtalálható. A visszahúzódnak légüres teret hoz létre, melyben az egyének életének nincs közös tengelye többé, értelmetlenségérzésükön nem tudnak erőt venni.

Az ilyen állapot nem tartós. Merton egyetértően idézi Robin M. Williams figyelmeztetését: „... az eredmény egyfajta lemondás a felelősségről: az elvek irányította viselkedés elutasítása, az erkölcsi közösség fenntartására irányuló törekvés hiánya. Valószínűleg ez az elveszettségérzés az egyik alapfeltétele a politikai totalitarizmusnak. Az egyén lemond az erkölcsi autonómiáról és aláveti magát a külső fegyelmzésnek.”

Nem lehet célja társadalmunknak, hogy ordas eszmék tartalékhadseregét toborozza, de súlyos díszfunkciónak kell minősítenünk azt is, akár ha csak egy fiatal téved erre az anómiás útra. És itt elégtelen, ha pusztán általában a társadalomra hivatkozunk. A társadalmat a maga céljait követő ember tevékenységének anyagaként felfogva meg kell vizsgálnunk, hogy ha egyszer tudjuk a tünet nevét - az anómia visszahúzódnakos tormája - ismerjük a tünet hordozóit - a nagyvárosi alsóközéposztály serdülő fiatalságának egyes csoportjait -, melyek azok a társadalmi feltételek a maguk konkrét és a gyakorlatban alakítható voltukban, amelyek S-sé aggregálódva törvényszerűen létrehozzák a szövegekből kiolvasható R-t. A család szocializációs bázisa úgy tűnik, végérvényesen megroppant. E fiatalok szülei maguk is anómiás helyzet foglyai. A különbség annyi, hogy nekik még-még lehetőségük volt más reagálásokra, őket még lenyűgözhetette a fogyasztás magyarországi perspektíváinak varázsa, bennük még nem munkált a „mindegy” lemondó attitűdje. De nevelésre, szocializációra, pozitív modellek nyújtására eredendően alkalmatlanok voltak maguk is. A társadalom szocializációs szervezetei - az iskola, az ifjúsági tömegszervezetek, a tömegkommunikáció - történelmi léptékkal mérve lekésték ezt a helyzetet. Elbürokratizálódtak, elszemélytelenedtek, egyes esetekben illetéktelen illetékesek érdekszervezeteivé váltak, ahol a manifeszt funkció - a szocialista nevelés - sarkosan szembekerült a ténylegesen létező díszfunkciókkal.

A nyolcvanas évek vége felé tartva változatlanul tűnik a feladat, hogy az ifjúsági szubkultúrák némelyikében felbukkanó anómiás tünetcsoportot ne csupán adminisztratív, erkölcsi vagy pszichiáteri szempontból közelítsük meg. Vissza kell térnünk a szocialista ihletésű pedagógia, s egyáltalán a társadalmi felelősségre nevelő pedagógia forrásaihoz (Makarenkót és Karácsony Sándort említhetjük, akár végletekként), s azok emberségét, pedagógiai erőszát a modern pszichoterápiában alkalmazott önszervező, önsegítő csoportok

elvével ötvözve meg kell újítanunk az ifjúság szocializációját szolgáló szervezeteket. Amíg ez nem történik meg, nem szabadulhatunk meg az e szövegek által megjelenített kísértethadseregtől.

